

ORDENACIÓ MONETÀRIA I CULTURAL DURANT L'EVOLUCIÓ ROMANA

Lluís Papiol Molné

Per l'exemplaritat de la seva història, pel seu compromís permanent en la política d'avançar amb els seus altibaixos en tots els estils de poder, tant polític com militar i personal, que es troben representats els governants i efigies en les monedes ibèriques i romanes de l'alt i baix imperi i també, i sobretot, per la diversitat dels diferents estils gravats en els reversos d'aquestes monedes; com per exemple: animals fantàstics, genets amb el cavall trotant, retrats de familiars i amics i, sobretot, moltes divinitats. Avui vull completar les importants biografies i escenificacions de les diferents representacions que es troben en els reversos de les monedes ja publicades al número 19 de la miscel·lània dels "Estudis de Constantí" (2003), i que no van quedar descrites en aquest número, però que ara sí que les podem completar i estudiar pel seu gran interès representatiu, històric i cultural. Al mateix moment vull agregar totes les altres monedes que ja tinc publicades en els diferents llibres dels "Estudis de Constantí" números 19, 21, 22 i 25; unes monedes que he trobat i algunes que han aparegut en els terrenys de les diferents vil·les íbero-romanes del nostre terme municipal.

Aprofitant que vaig a completar la narració dels reversos d'aquestes monedes antigues i, al mateix moment que les he de fotografiar i ampliar, quedaran més vistes i netes d'ombres; d'aquesta manera quedaran totes ordenades correlativament segons la data que van ser introduïdes en el mercat pels seus respectius governs, dirigits pels reietons i els emperadors romans, i així tindrem les dates correlatives de l'aparició en el nostre entorn de les primeres monedes a l'època ibèrica, fins a les últimes que pertanyen al Baix Imperi Romà; d'aquesta manera tindrem una visió més encertada dels rostres dels emperadors i de les divinitats que culturalment tant ens enriqueix i només ells en aquestes èpoques passades van ser els governants amos i senyors d'aquestes terres i ara nosaltres, per diferents motius, veiem i sentim els passos deixats per les seves obres i accions en algunes finques agrícoles pertanyents al poble de Constantí. Vull recordar que les ruïnes ibèriques i romanes (d'entre les quals, la més important és el Mausoleu de Centcelles) que fins al moment han aparegut al nostre terme municipal són un total d'11, i totes estan catalogades i publicades per un servidor.

En començar aquest article vull fer un esment als reversos d'algunes monedes de l'època romana; en alguns d'ells s'hi poden comprendre les característiques fonamentals dels atributs que exercien els déus, deïtats i divinitats, entre els privilegis dels déus, principalment entre la mitologia grega i romana, hi figurava la possibilitat de poder-se casar amb un mortal tot i que l'afavorit amb aquest honor s'havia de resignar a viure menys temps. També hi havia déus que tenien un o altre sexe, com Minerva, o de condició hermafrodita predominant un d'ells, com Venus, Mitra, deïtat dels perses, era déu i deesa, i hi havia igualment el déu o deesa Lluna, raó per la qual les invocacions deien: "Si déu o deesa". Les deeses podien ser representades nues, perquè en elles no s'hi havia de veure cap forma terrenal ni mortal.

Grècia i Roma van rendir culte a les deïtats al·legòriques, de caràcter simbòlics, unes de caràcter benèfic i les altres malèfic. Figuren entre les benèfiques o favorables la Llibertat, filla de l'Enteniment; la Veritat, filla del Temps i mare de la Virtut, i l'Amistat nascuda dels Cors. Entre les adverses s'hi comptava la Calúmnia, l'Enveja, la Mentida, la Pobresa, la Mort o Parca, l'Engany, el Dolor, el Pesar, la Por i l'Odi.

En els pobles primitius les primeres monedes van ser objectes comuns, com les pells, el ramat, la sal o les petxines. Posteriorment es van emprar lingots metàl·lics, d'un pes determinat i marcats amb signes convencionals, fins que en el segle VII aC van aparèixer les primeres monedes encunyades a Lídia (antiga regió d'Àsia Menor) amb una al·leació d'or i plata i a Egina (illa de Grècia) amb plata. Al segle VI aC la moneda grega de plata circulava ja per tota la Mediterrània. Posteriorment va ser adoptada pels pobles asiàtics (perses, fenicis, cartaginesos i hebreus) i es va estendre per Àsia amb la conquesta d'Alexandre Magne i es va generalitzar el seu ús amb l'expansió de l'imperi romà.

MONEDES IBÈRIQUES

Tots els tipus de monedes ibèriques que trobem en els diferents terrenys del nostre terme municipal. Primerament, es deu al fet que per influència de la cultura grega, que abasta des del segle V al III aC, es va adoptar l'ús de les monedes ibèriques, que eren difícils d'identificar. No va ser fins l'ocupació de la república romana, del s. III al I aC, quan els ibers van ser introduïts en la plena economia monetària, però a mitjan s. I. dC, època de l'emperador August, només van circular les emeses per Roma, un moment en el qual ja se la considera una moneda colonial i no autòctona.

La moneda ibèrica es caracteritza principalment per una gran informació en els tipus de l'anvers i el revers, imposada per l'administració romana i que va admetre i imposà els tipus indígenes incloent l'alfabet.

L'anvers més comú és el d'un cap varonil, amb barba o sense, identificat amb un déu, possiblement Hércules, Ares, Hermes o Apol·lo. El revers sol tenir un genet a cavall, amb llança, la palma de la victòria i animals de diferents tipus. L'alfabet general és ibèric, exclusiu de la zona.

SEMIS

IBÈRICA.- Cap imberbe masculí a la dreta, amb pentinat amb rínxols curts. Gra-fila lineal. Melena al clatell.

Revers: Cavall al trote a la dreta, amb la pota devantera esquerra alçada, a l'estil cartaginès. Llegendà ibèrica a sota en caràcters antics KESE.

Període primer, entre 206 i 133 aC.

AS

IBÈRICA.- Cap masculí imberbe a la dreta, amb pentinat llis fins al darrere del clatell amb diadema, a l'estil ibèric. Davant de la cara, mà oberta i gràfila de punts.

REVERS.- Esfinx d'aspecte felí amb les ales desplegadas amb el cap de dona, tocada amb un casc, marxant a la dreta; al davant, un astre, i a l'exerg, la inscripció ibèrica "Kastillo".

Entre 165 i 80 aC.

DENARI

IBÈRICA.- Cap masculí a la dreta, amb pentinat amb rínxols i trenes a l'estil ibèric. Coll amb final de clàmide. Darrere, un signe ibèric. Grafila de punts. Segle II aC.

REVERS.- Genet amb palma de múltiples fulles a l'espatlla i casc amb cimera cap a la dreta. Cavall al trot amb les potes davanteres alçades. Llegenda ibèrica a sota: KESE.

AS

IBÈRICA.- cap masculí imberbe, a la dreta, amb pentinat de rínxols, dels quals, tres son per darrere de l'orella. Gràfila de punts i coll de la clamide visible. Símbols de casc de guerra, amb parognàtides i cimera.

REVERS.- Genet amb la palma de fulles múltiples a l'espatlla, casc i cimera, i llegenda ibèrica a sota, a sobre de la línia de l'exerg, KESE.

Període segon, entre 133 aC i l'època d'August.

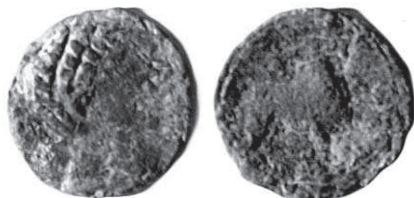

AS

IBÈRICA.- Cap masculí imberbe, a la dreta, amb un pentinat en rínxols a l'estil ibèric. Darrere del cap, un símbol amb punta de llança. Gràfila lineal.

REVERS.- Genet amb la palma de múltiples fulles a l'espatlla i un casc amb cimera, cap a la dreta. Llegenda ibèrica: KESE.

Període segon. Entre 133 aC i l'època d'August.

AS

IBÈRICA.- Cap masculí cap a la dreta, amb pentinat de rínxols i només dos al darrere de l'orella. Dos dofins davant i un darrere. Gràfila de punts. Tall del coll en angle.

REVERS.- Genet cap a la dreta, amb palma a l'espatlla i clàmide flotant. Casc amb ales amples. Llegenda ibèrica sobre la línia d'exerg. Llegenda al revers: ILTIRTA. Període tercer, entre el 82aC i l'època d'August.

ALT IMPERI.- Amb l'Imperi s'estableixen nous òrgans de govern i d'administració centralitzada, mentre que també s'estructurava igualment l'administració regional i local.

Durant tot l'Alt Imperi, hi ha una distribució clara entre Roma, Itàlia i les províncies; mentre l'emperador concentrava tota la seva atenció cap a Roma, Itàlia quedava subadministrada i el món provincial es dividia en províncies imperials i províncies senatorials com a resultat de la distribució del poder entre August i el Senat l'any 27 aC. Ambdues estaven regides per governadors nomenats o escollits, amb atribucions lleugerament diferents en cada cas. L'aspecte més important de la relació entre l'Estat romà i les províncies va consistir sempre en el problema de les xarxes i de l'exacció fiscal. Aquest període de la història de Roma que comprèn des del moment en què ajudat pels èxits militars del també triumvirat Agripa, Octavi va rebre el títol d'August l'any 27 aC. Aquest llarg període es correspon fins a l'arribada al poder de l'emperador Dioclecià l'any 284 dC.

DENARI

AUGUST, OCTAVI

Caius Iulius Caesar Octavius Augustus

Caps afrontats de CAIO i LUCIO cèsars

AS

DIVVS-AUGUSTUS-PATER-C-T-T
 Cap radiant d'August a la dreta.
 Grafila de punts

Caius Iulius Caesar Octavius Augustus
TI-CAESAR-DIVI-AUG-F-AUGUSTUS
 Revers: cap de TIBERI llorejat a la dreta

AUGUST OCTAVI.- va néixer a Roma l'any 63 aC i va morir a Nola l'any 14 dC. Era fill del pretor Caius Octavi i d'Aècia, neboda de Juli Cèsar, i va quedar orfe als quatre anys i el seu oncle Juli Cèsar es va encarregar d'educar-lo. Va adoptar els noms de Caius Octavi. Primer emperador romà, de l'any 27 aC, nebot i hereu de Juli Cèsar. Va formar amb Marc Antoni i Lèpid el segon Triumvirat (43 aC). A la batalla de Filipos (42 aC) van vèncer l'última resistència republicana i acte seguit Octavi i Antoni es van dividir l'Imperi. Antoni a Orient i Octavi a Occident. Però l'antagonisme existent entre tots dos va motivar una nova declaració de guerra i la consegüent victòria d'Octavi a la batalla naval d'Actium (31 aC) el que va significar el retorn a la primera unitat de l'Imperi romà. A partir d'aquest moment, Octavi va introduir reformes en la constitució política de Romà i va rebre el títol d'"August". El Senat va compartir amb l'emperador la càrrega del poder. La religió va ser restaurada i August es va convertir en summe sacerdot de l'Imperi. En quant a la política exterior, es va iniciar una nova època de pau i prosperitat. En el pla cultural floreixen totes les arts. El seu regnat va ser un dels més beneficiosos per a l'Imperi. A la seva mort se li feren honors divins i va ser enterrat als marges del Tíber, en un mausoleu del qual encara se'n conserven les ruïnes. En el seu testament va deixar hereus Tiberi i Lúvia i, en el seu defecte, Drus i Germànic.

REVERS DE LA PRIMERA MONEDA D'AUGUST

Caius i Lluci.- Eren fills de Marc Agripa i de Júlia, néts per tant de l'emperador August, que els va adoptar com a successors després de la mort d'Agripa. Caius, que era el germà gran, va néixer l'any 19 aC i als catorze anys d'edat August va nomenar els dos germans còsols electes i prínceps de la joventut.

Semblaven destinats a una vida de grandesa i prosperitat, però Lluci va morir sobtadament a Marsella l'any 2 dC i Caius va combatre a Germània a les ordres del llavors governador Tiberi i d'allí va passar a Àsia com a procònsol, un càrrec en el qual va mostrar excepcionals dots a pesar de la seva joventut. Quan més s'esperava d'ell, Caius va ser ferit a traïció per Abdó, governador d'Artageres (Armènia) i des de llavors la seva salut va començar a decaure fins que el seu avi, l'emperador August,

el va haver de cridar a Roma perquè es posés bo, però va morir de camí quan només comptava 26 anys d'edat.

Se sospita que Livia Drusil·la –la poderosa dona d'August– que no evitava mitjans per aconseguir posar en el tron al seu fill Tiberi, va tenir alguna cosa a veure amb aquestes dues morts prematures.

AS

Tiberius Iulius Caesar

Caps afrontats de DRUS i LÍVIA

TIBERI JULI CÈSAR. - Va néixer a Roma l'any 42 aC i va morir l'any 37 dC. Era el fill gran de Livia Drusil·la i del pontífex Tiberi Claudi Neró. Emperador romà de l'any 14 dC, pertanyia per ambdues línies a la gens Clàudia.

Quatre anys després del seu naixement, Livia es va divorciar de Tiberi Claudi i es va casar amb el triumvirat Octavi. Tiberi, igual que el seu germà Neró Drus, va continuar visquent a la casa del pare però quan aquest va morir (any 34 aC), el van portar al costat de la seva mare i es va educar sota la tutela d'Octavi. Dotat amb un talent precoç, als nou anys va pronunciar un discurs en memòria del seu pare i als dotze va compartir els honors del triomf d'Octavi, després de la batalla d'Àctium. Des de diferents càrrecs, va reprimir vàries rebelions en províncies, mentre era governador de les Gàl·lies l'any 15 aC, i va ser escollit cònsol dos anys més tard. L'any següent va repudiar, per ordre d'August, la seva dona Vipsània Agripina, filla d'Agripa, amb qui s'havia casat poc abans i a la qual estimava, per contraure segones núpcies amb Júlia, filla de l'emperador i vídua d'Agripa.

Enviat a Il·líria i a Pannònia, on havien esclatat seriosos disturbis, va combatre els rebels amb notable energia i va restablir en aquelles comarques l'autoritat romana. En assabentar-se de la mort del seu germà Neró Drus (any 9 aC), Tiberi es va dirigir a Germània i va portar el cadàver de Drus fins a Roma on va pronunciar una oració fúnebre al Fòrum. L'any 6 aC, August el va associar al tron i li va concedir per cinc anys els honors del tribonat.

Quan van morir Caius i Lluci Cèsar, que havien estat nomenats *principes inventutis*, i presumptes hereus del tron, Tiberi va tornar a Roma i l'emperador August el va adoptar. L'any 4 dC fou nomenat general en cap de l'exèrcit de Germània, on portà a terme una campanya brillantíssima des del punt de vista militar i diplomàtic.

August va morir l'any 14 dC i Tiberi heretà el tron ocupant el *solus imperialis*. Destinà els primers anys del seu regnat a consolidar l'obra del seu predecessor, però posteriorment va obrir un període d'atrocitats. Governà gran part de la seva vida des del

regne de Capri. Durant els esdeveniments del seu govern es va crucificar Jesús de Natzaret al mont Gòlgota.

El dia 16 de març de l'any 37 dC Tiberi va caure en un ensopiment i com que el donaven per mort van proclamar emperador Calígula, fill del seu nebot Germànic; però com que al cap de poc temps Tiberi va recuperar el coneixement, Macroni, que era el prefecte del Pretori, el va estrangular.

REVERS DE LA MONEDA DE LÍVIA I DRUS EL MAJOR

LÍVIA DRUSIL·LA. Emperadriu romana que va néixer l'any 57 aC i va morir l'any 29 dC, esposa de l'emperador August, filla de Marc Livi Drus Claudi i d'Alfídia. La seva mare Alfídia era germana d'Aufidi Lurc. L'any 42 aC el seu pare es va suïcidar a Filipos juntament amb Cassi i Brutus, els assassins de Juli Cèsar, que van ser derrotats per Octavi i Marc Antoni.

L'any 42 aC va contraure matrimoni amb Tiberi Claudi Nerí, un cosí seu de família patrícia i l'any 40 aC Lívia es va presentar a Octavi demanant-li clemència per al seu marit, que estava compromès en la guerra de Prússia. Octavi es va enamorar d'ella i va obligar-lo a casar-se amb ell. En aquell moment Lívia ja tenia un fill, el futur emperador Tiberi i estava embarassada del segon, Neró Claudi Drus (Drus el Major). August es va enamorar fulminantment d'ella, ja que passava per ser una de les dones més belles del seu temps i es van casar un dia després que els seus divorcis fossin anunciats, aparentment, Tiberi Claudi Neró hi va estar d'acord i va anar a la boda.

Lívia, per la seva elegància, intel·ligència, docilitat i sobretot, per la seva irreprotable conducta va exercir una influència decisiva en el seu nou marit, el qual, en no poques ocasions, li va sol·licitar els seus consells.

Després del suïcidi de Marc Antoni després de la batalla d'Àctium a l'any 3 aC, Octavi no va trobar més oposició al seu poder. Finalment, i sempre amb Lívia al seu costat, va ser nomenat emperador de Roma amb el títol de *Caesar Augustus*. Junts, van establir el model de parella romana. Malgrat la seva riquesa i el seu poder, August i la seva família van seguir visquent modestament a la seva casa del Palatí. Lívia amb l'objecte d'assegurar el poder a Tiberi, fill del seu primer matrimoni, va fer assassinar tots els parents d'August, sospitosa de l'enverinament de molts personatges, entre ells Marcel, nebot d'August; tots els fills de Júlia i Marc Vipsani Agripa havien mort prematurament, els cèsars Lluci i Càius, als quals August havia adoptat com a fills amb la intenció que fossin els seus successors.

En morir August, va nomenar hereus la seva esposa Lívia i el fill gran Tiberi, el qual, en ser proclamant emperador associà la seva mare al govern però no tardà en voler-se'n desprendre i no atrevint-se a fer un acte de rebel·lió es va retirar primer a Càpua. Quan va morir l'ingrat emperador Tiberi, Lívia va rebre la notícia amb fredor i no va assistir als seus funerals, sinó que va prohibir que se li fessin els honors corresponents.

De qualsevol manera, el matrimoni entre Lívia i August es va mantenir durant 52 anys a pesar del fet que no van tenir fills i ella sempre va disfrutar del privilegi de ser consellera del seu marit.

No seria fins l'any 41 quan el seu nét Claudi, la reivindicaria amb tots els seus honors i es completaria la seva deïficació, proclamant-la *Diva Augusta* (La Divina Au-

gusta), rebent com a símbol un carro tirat per elefants, per a transmetre la seva imatge en tots els jocs públics. Es va elevar una estàtua en el seu honor en el temple d'August, juntament amb el seu marit, i es van celebrar curses en el seu honor. Les dones romanes invocaven el seu nom en els seus juraments sagrats. També van tenir el seu propi temple dedicat a la ciutat àtica de Ramnunte.

NERÓ CLAUDI DRUS El Major (denominat el Germànic) va néixer a Roma el dia 14 de gener de l'any 38 aC i morí el 14 de setembre de l'any 9 aC. Fill de Livil·la Drusilla i de Tiberi Claudi Neró, germà menor de qui seria emperador, Tiberi, degut a que Drus va néixer quan la seva mare ja estava casada amb l'emperador August, van córrer els rumors que l'emperador n'era el veritable pare. Per acallar les males llengües, August envià el nen a viure amb el seu pare.

August preferia obertament a Drus més que no pas a Tiberi i pressionà el Senat romà perquè permetés a Drus aspirar a càrrecs públics cinc anys abans de l'edat permesa. D'aquesta manera, Drus va ser qüestor l'any 18 aC i pretor l'any 11 aC. Assolí el consolat l'any 9 aC. Demostrà ben aviat les seves dotes militars, principalment contra els germànics, d'on li ve el fet de ser conegut com a el Germànic.

Soldat de gran prestigi i popularitat, va lluitar als Alps i a Germània. Encarregat d'executar el pla d'August per a la consolidació de la frontera romana de la Gàl·lia que permetria les incursions posteriors en territori de la Germània. En aquestes campanyes, en una de les quals hi va prendre part també el seu germà Tiberi, el futur emperador, es van cobrir tots dos de glòria aconseguint sotmetre els vetis. Havent manat el governador de la Gàl·lia, Licini, fer un cens de la població per tal d'augmentar la recaptació dels impostos, per la qual cosa també havia dividit l'any en catorze mesos, va esclatar una rebel·lió que el jove Drus va saber sufocar amb energia. Rebutjà després els sicambris que van tractar d'insurreccionar els "jefes" gals, travessant a tal efecte el Rhin, obligant-los a fugir cap a les illes Bàtaves i devastà el seu territori. Subjugà després els frisons i retornà a Roma.

Més endavant es dirigí novament contra Germània, dominà els usipets i travessant el país dels queruscos, arribà fins al riu Weser però, mancat de queviures i amb l'hivern que li venia a sobre va tornar a Roma on el Senat li concedí els honors del triomf i decretà que obtingués el consolat en cessar en el càrrec de pretor.

Una altra vegada va sortir de Roma i travessà el Weser, després d'haver derrotat els marcomans i els cats. En aquesta campanya va ser quan el seu cavall va relliscar i li va aixafar la cama contra una roca i li va obrir la cuixa que se li va infectar de gangrena i a conseqüència d'aquesta caiguda va morir al cap de trenta dies. Favorit per succeir August, va morir el dia 14 de setembre de l'any 9 aC en els braços del seu germà Tiberi. El seu cos es traslladà a Roma, va ser incinerat al camp de Mart i les seves cendres van quedar dipositades al Mausoleu d'August. A *Mogontiacum* el seus soldats i August van erigir en el seu honor el *Cenotafi* de Drus.

Dotat d'un caràcter afable, va saber fer-se simpàtic als seus soldats no només en la guerra, sinó també en els càrrecs civils que ocupava. Pretenia restablir l'antiga República romana, per la qual cosa va intentar que August renunciés al poder, encara que infructuosament. Va estar casat amb Antònia Minor, filla de Marc Antoni i d'Octàvia, va ser pare de Germànic i de l'emperador Claudi i de Livil·la la Jove. Tingué una vida privada exemplar, el que era estrany en una època tan corrompuda com aquella.

Se li atribueix la unió, per mitjà d'un canal, del Rin i el Iasell, canal que es va denominar *Fossa Drusiana*.

AS

Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus   *Constancia Augusta S-C*

CLAUDI TIBERI DRUS.- Va néixer a Lugdunum l'1 d'agost de l'any 10 aC i morí a Roma el 13 d'octubre de l'any 54 dC. Era fill de Neró Drus i d'Antònia Minor, nebot de Tiberi i germà menor de Germànic. De salut incerta durant la seva infància, la por constant en la qual el van mantenir la seva mare, Antònia Minor, i els seus preceptors, van ofegar la seva imaginació i el seu esperit. La seva poca traça i la debilitat del seu caràcter el convertiren durant tretze anys en joguina dels seus lliberts i les seves dones. Durant els regnats d'August i Tiberi va estar apartat dels negocis públics per suposar-se-li un esperit dèbil. Casat en terceres núpcies amb Mesalina, una dona tan impúdica que va ser l'escàndol de la ciutat. Aclamat emperador l'any 41 dC. A partir d'aquest moment Claudi demostrà una mica d'enteresa desconeguda en ell, i va fer matar Cassi Querea i féu fracasar totes les intrigues contra el seu tron. Revocà la llei de Lesa Magestat. Promulgà lleis humanitàries a favor dels esclaus, lliberts, vídues i orfes, cridà als exiliats. Va enllestir el port d'Òstia i ordenà la construcció de dos aqüeductes que van portar a Roma les aigües denominades "Aqua claudiadae i Anio Novus", treballs formidables que van costar 55 milions de sestercis. La seva única expedició militar va consistir en un raid a Bretanya, que un dels seus generals va sotmetre fins al Tàmesis. Va morir l'any 54 enverinat per la seva pròpia esposa Agripina.

La prova que Claudi va tenir mèrit a pesar dels epítets d'imbècil, estúpid i borratxo que li prediquen els historiadors és que Titus i Trajà no van tenir cap problema en restituir el seu nom i la seva memòria.

Es va casar quatre vegades: amb Plàucia Urgulanil·la, amb qui va tenir el Drus i la Clàudia; Èlia Petina que li va donar Antoni; Mesalina, mare d'Octavi i Britànic; i finalment Agripina. Abans de tenir aquestes esposes va estar promès a Lèpida i a Lívica Medulina.

REVERS DE LA MONEDA.- Constància. És la fermesa de la voluntat en els propòsits d'obrar correctament a través de les dificultats que troba al pas en els seus compliments. L'etimologia recorda la frase llatina *sibi constare*, no desdir-se de si ma-

teix, que engloba la mateixa idea genèrica; però la constància justa, l'específica de la virtut, que no és passiva o apàtica, sinó activa i resolta, i que es corona amb els llorers de la lluita en pro d'ideals superiors. Diu més que la perseverança, que no venç, en aparèixer, sinó els obstacles inherents a la continuïtat de l'esforç que exigeix l'actuació correcta: l'home constant persevera a pesar de l'empenta que pugna per derribar-lo.

La Constància era una de les virtuts personals que els romans solien representar en les monedes dels seus emperadors, més aviat per a adular-los que no pas per rendir un homenatge a les seves qualitats. En les monedes de Claudi apareix personificada en una figura de dona sedent amb una mà a la boca; en el revers d'una moneda amb l'efígie d'Antoni i la mare d'August s'hi veu una dona dempeus, recolzada en una pica i amb el corn de l'abundància en l'altra mà tenint a sota la inscripció: *Constantiae augusti*, que figura també en la moneda de Carausi, acompanyada de la imatge d'Hèrcules. Ara nosaltres tenim la sort de contemplar la moneda descrita en aquest paràgraf i que l'efígie de l'envers pertany a l'emperador Claudi, també es troba en el revers la figura d'una dona dempeus, que té el braç dret aixecat i sosté una cornucòpia, en el braç esquerre sosté un caduceu i en cada costat de la deessa hi estan gravades les inicials S.C., que corresponen a Senatus Consulto i tota la part circular de la moneda està rodejada amb la inscripció: Constancia Augusta.

Però generalment, en les estàtues es personifica la Constància amb una dona abraçada a una columna truncada que descansa sobre un penyal batut pel mar, empenya amb la mà dreta una espasa que està dins d'un braseret encès, i als seus peus s'hi veu una pedra quadrada. Uns altres donen preferència als atributs amb els que es representava en les medalles antigues, o sigui, amb uniforme militar, casc i llança, aixecant una mà cap amunt per assenyalar el cel.

DUPUNDI

*Nero Claudius Caesar
Augustus Germanicus*

Victòria avançant amb palma,
guirnalda i ales

NERÓ, CLAUDI CÈSAR.- Nascut a Antium, l'any 37 dC, de Gneo Dominic Aenobarb i Agripina la Jove, filla de Germànic i germana de Calígula, i mort l'any 68. Havia estat adoptat per Claudi, quan la seva mare es va casar amb ell després de l'assassinat de Mesalina i educat per Séneca. Declarat cèsar, Neró adoptà el nom de Tiberi Claudi Neró Drus, afegint el de Germànic, un títol que el Senat havia atorgat a perpetuïtat als descendents de Neró Drus. L'any 51 revestí la toga viril i fou designat cònsol, al mateix temps, Agripa el féu escollir pontífex de tots els col·legis, va rebre el

títol de Príncep de la joventut amb admissió a l'orde eqüestre. Neró va succeir Claudi l'any 54 i ocupà el tron imperial. Els primers cinc anys del seu regnat tot anunciava en ell bondat i clemència, amb l'excepció d'algunes aventures juvenils i l'enverinament de Britànic, legítim hereu de Claudi, que no se li poden disculpar. I és a l'any 59 quan s'opera el gran canvi en el caràcter de l'emperador, iniciant-se la sèrie de crims repetits fins a la sacietat. Primer mana assassinar la seva pròpia mare Agripina i la seva esposa Octàvia i mata la seva concubina Popea, i es casa després amb Estatília Mesalina. L'any 60, el general romà Corbuló pren Tigranocerta, Neró nomena Trigà rei d'Armènia, a Roma s'instauen els jocs quinquenals, a exemple dels de Grècia. A l'any 61 Paulí Suetó apacigua Bretanya, agitada per la reina Boedícia. L'any 62 Corbuló protegeix Armènia contra els Vologesos, rei dels parts, que volia reinstaurar al tron a Tirídat. L'any 63 Corbuló obliga aquest darrer a dipositar la diadema davant de l'estàtua de Neró i a rebre-la una altra vegada de la seva mà. L'any 64, Neró recita i canta al teatre, Roma crema durant sis dies i set nits, i s'acusa injustificadament de l'incendi als cristians i se'ls persegueix amb crueltat. Que l'incendi fos intencionat per ordre de Neró o fos accidental, el cert és que Roma és reconstruïda amb major magnificència que mai. L'any 65 Neró escapa a una conjura, en la qual estan compromesos Sèneca, Lucà i altres i se salda amb la mort de molts ciutadans. L'any 66, Neró marxa cap a Grècia, l'any següent segueix exhibint-se als teatres i fòrums, gaudint de premis de cant, jocs escènics i carreres. Es proposa obrir l'istme de Corint per reunir els dos mars, però notícies inquietants, arribades d'Itàlia precipiten el seu retorn a finals d'any i torna a Roma carregat de premis artístics. L'any 68 s'assabenta que Juli Vindex conspira contra ell a les Gàl·lies. No es commou, però informat que Galba acaba de ser proclamat emperador d'Hispania, informat a més de l'abandonament de les tropes a les províncies i de la seva guàrdia pretoriana, fuig i s'amaga als seus jardins, perseguit i descobert fuig de Roma i mana a un llibert que el mati amb una daga.

VICTÒRIA.- Divinitat al·legòrica i els seus pares foren el Valor i la Força. Segons Hesíode, era filla de Palas i de Styx, germana de Zelos, de Czatos i de Bia. Com que aquests van abraçar el partit de Júpiter marxant cap al seu costat i cubrint-lo amb les seves ales, en la Titanomàquia, el senyor de l'Olimp els va oferir un lloc en la morada dels déus.

La tradició àtica va confondre Nike amb Atenea i convertí el seu nom en un epítet de la deessa, a la qual els poetes solien anomenar *Parthenos Nike*. Respecte la Nike grega Collignon fa notar que la importància d'aquesta divinitat no guarda cap relació amb la freqüència de les seves representacions i afegeix, a més, que havia de ser una mitologia sàvia qui va introduir la deessa de les victòries en el grup de divinitats hel·lèniques. L'art antic ha representat sovint la Victòria entre el sèquit d'altres divinitats, sobretot Júpiter i Minerva, o bé conduint el carro dels triomfadors. El seu ideal és quasi idèntic al de Minerva, els seus atributs consisteixen en unes ales, una palma i una corona.

El culte a la deessa Victòria en l'antiga Roma es remunta a les regions itàliques, però el seu culte oficial no apareix a Roma fins l'any 294 aC. En aquest any el cònsol Lluç Postuni Megel, abans de sortir de Roma a combatre amb els samnites, dedicà a la deessa Victòria un temple, que va ser l'*aedes Victoriae in Palatio*, on l'any 204 aC s'hi va dipositar provisionalment la pedra negra de la mare dels déus Ideana i Dió d'Halicarnàs.

Destaquen els seus temples al Palatí i el Capitoli de Roma on encara s'hi conserven les estàtues que els triomfadors els consagraven. August féu aixecar al Senat un altar en el seu honor per commemorar la batalla d'Àctium.

AS

Titus Flavius Vespasianus

Revers

VESPESIÀ TITUS FLAVIS. Va néixer a Sabrina el 18 de novembre de l'any 9 de la nostra era i va morir el dia 23 de juny del 79. Emperador romà de l'any 69 al 79, proclamat per les legions d'Orient i fundador de la dinastia Flàvia. Va abraçar la carrera de les armes i com que no li faltaven el valor ni la intel·ligència, féu una ràpida i brillant carrera. Cònsol l'any 51 i governador d'Àfrica al 63; manà l'exèrcit romà a la guerra amb els jueus del 66 al 69. Home honrat, intel·ligent i enèrgic, el seu principal objectiu fou la restauració de l'Imperi; ordenà les finances, reorganitzà el Senat i associà al seu fill Titus a les tasques del govern, el qual l'any 70 va destruir Jerusalem.

Portà a terme nombrosos treballs públics (Fòrum de Vespasià, Coliseu) i imposà la conquesta i romanització de les províncies. Del seu matrimoni amb Flàvia Domitila va tenir dos fills, Titus i Domicià, que regnaren tots dos.

REVERS.- Correspon a una dona asseguda sobre una cuirassa.

DENARI DE PLATA

Flavius Vespasianus Titus

Iovis o Iuppiter

Júpiter dempeus en posició de sacrifici, a la mà esquerra porta un ceptre i a la dreta una pàtera, sota un petit animal

TITUS FLAVI VESPESIÀ.- Va néixer el dia 30 de desembre de l'any 39 dC, a Roma i morí a Reata el 13 de setembre de l'any 81. Fill gran de l'emperador Vespasià i germà de Domicià que també fou emperador. Es va educar amb Britànic a la cort de Claudi i Neró. Actuà com a tribú militar a Germània i després acompanyà el seu pare a Britània. De tornada, exercí de qüestor a Roma i l'any 66 se'n va anar amb el seu pare a Judea.

Titus va ser nomenat cònsul l'any 70 i va donar un impuls a la guerra, després d'ocupar i destruir Jerusalem el dia 1 d'agost d'aquest mateix any. En aquella ocasió Titus va donar proves d'una crueltat poc d'acord amb la seva conducta posterior, ja que incendià el temple jueu, matà molts habitants de la seva ciutat i als altres els va fer esclaus. Per a commemorar aquestes victòries, el seu germà Domicià quan fou emperador, erigí uns anys més tard, 81 dC, un arc triomfal a Roma en honor seu.

El 23 de juny de l'any 79 morí el seu pare Vespasià i Titus fou nomenat emperador. A partir d'aquest moment donà proves d'una gran moderació en tots els seus actes. Començà per no admetre la declaració i no perseguir ningú pels crims de Lesa Magestat, ni signar cap sentència de mort. Per no xocar amb les tradicions ni els prejudicis romans, va renunciar a casar-se amb la princesa jueva Berenice, a la qual estimava, amb un amor que li era correspost.

El seu curt regnat fou una continuació del govern reparador de Vespasià i durant aquest temps va tenir lloc l'erupció del Vesubi que sepultà les ciutats de Pompeia i Herculà el dia 24 d'agost de l'any 79. L'any següent la meitat de la ciutat de Roma fou destruïda per un incendi. Titus ordenà grans construccions, entre elles l'arc de triomf que porta el seu nom, el Coliseu i les noves termes que superaren les primitives en grandiositat. La seva gran bondat li van valer el sobrenom de "delícies del gènere humà".

REVERS DE LA MONEDA.- Júpiter. En la mitologia romana, Júpiter (en llatí *Iuppiter*), fill de Saturn i Cibeles, i germà de Neptú i Plutó, ostentava el mateix paper que Zeus en la mitologia grega com a principal deïtat del Panteó. Va ser denominat Iuppiter Optimus Maximus Soter (Júpiter el millor, major i més savi) com a déu principal de la Tríada Capitolina, que formava juntament amb Juno i Minerva.

Júpiter era retratat com el déu savi i just, però tenia un gran temperament, reinava sobre la terra i el cel i els seus atributs eren l'àguila, el raig i el ceptre. Un dels defectes de Júpiter era la seva promiscuïtat i per a realitzar les seves conquestes amoroses es transformava en animals com cignes, braus o ocells ja que ell no podia ser vist en tota la seva glòria. El Júpiter romà posseïa una personalitat menys marcada que el seu equivalent grec i els aspectes religiosos romanien molt més diferenciats entre ambdues cultures.

Júpiter era el déu més important del *Pantheon* romà, una primícia que no va tenir en els temps més remots, en els quals les races indígenes de la península itàlica no havien experimentat encara els efectes de la influència hel·lènica i en que tenien per divinitat principal a Mart (*Maurus* o *Mars*, el déu que mata), el déu de la guerra. Mart va anar cedint poc a poc el terreny a Júpiter, el culte del qual, per altra banda, no era menys primitiu que el d'aquell entre els pobles itàlics. Júpiter va ser des d'un bon començament a tota Itàlia el que Zeus originàriament a Grècia; és a dir, un déu físic, dispensador de la llum; amo del cel i dels fenòmens celestes i de qui depenien

la pluja, el llamp, el vent i, d'una manera general, tot el que succeeix a l'atmosfera i al firmament. Amo de la pluja i del temps en els seus dos aspectes bo i mal, tenia a les seves mans la prosperitat de la Natura; era per a les poblacions eminentment agrícoles una divinitat la importància de la qual anava sempre en augment; no obstant, aquesta concepció purament materialista es va enriquir des de molt antic amb idees morals que la modificaren notablement.

El culte de Júpiter es troba practicat entre els umbris (regió central d'Itàlia), sobretot en els estatuts religiosos de les famoses taules trobades a Gubbio (l'antiga *Igurium*). També n'hi ha entre els marsos, els faliscos i els picenins. Els sabins adoraven amb el nom de *Júpiter Liber* un déu anàlog al Dionís grec, personificació de les forces creadores de la Natura. Però on Júpiter va tenir un culte més genuï i propi va ser al Laci: la seva metròpoli, l'antiga *Lanuvium*, adorava en els marges del riu Numicus una divinitat denominada *Jupiter indiges*, que posteriorment va ser identificada amb l'heroi virgilià Eneas. A Preneste s'adorava *Jupiter puer*, a qui, com a tal, es representava amamantat per la *Fortuna primigenia*; deesa de la fecunditat. Tibur rendia culte a *Jupiter praestes*; Túscul a *Jupiter Maius*. Per als romans Júpiter era un deu celeste i lluminós, el *Lucetius*, a qui els savis invocaven en els seus cants. Li estaven consagrats els *idus*, perquè en aquesta època del mes la lluna brilla no només de nit, sinó també durant el dia: en els *idus* de gener se celebraven les fires de *Jupiter stator*; en els de febrer, les festes de Júpiter i de *Faunus in insula*; en els de març, la festa de Júpiter i d'*Aunna perenna*; en els d'abril, la festa de Júpiter i de *Libertas*, etc. Hi ha un gran nombre d'expressions llatines on el nom de Júpiter equival exactament a *caelum*, cel, la qual cosa dóna a entendre que originàriament va ser el déu celeste. En relació a això, els llatins el tenien pel déu del llampec, anomenat *Jupiter fulgur*. Li deien, també, *toritruaius*, déu del tro, i *plurius*, déu de la pluja; al seu culte hi anava associada la cerimònia de l'*aquaelicism*, un dels rituals de la qual, semblant als de la màgia simpàtica, consistia en vessar aigua sobre una pedra, *lapis manalis*, per tal d'obtenir la pluja.

Quan l'Estat començà a protegir d'una manera especial el culte de Júpiter, aquest va tendir cada cop més a ser el déu de les relacions oficials i va servir de llaç d'unitat entre les tribus llatines. D'aquí el títol de *Jupiter latiaris* i el temple que li és dedicat al mont Albà; d'aquí les *Feriae latinae* (a l'abril), festes que reunien al tombant a tots els diputats del Latium. En aquesta festa s'immolava una vedella blanca, sense cap taca i que no hagués suportat el jou, i la carn de la víctima es repartia entre els diputats de la confederació llatina. No prendre part a la festa implicava una ruptura del vincle que unia les ciutats entre si. Durant la festa, a més, es publicava una trègua i es renovaven les aliances. aquesta festa, que era una de les més antigues i més belles concepcions de la raça llatina, la qual, cada any reconeixia la seva comunitat de sang i la segellava participant en comú d'una víctima sagrada, de manera que els diversos pobles que integraven aquella confederació entraven en comunicació amb els déus i la víctima i els uns amb els altres.

A l'època de la sembra els pagesos romans festejaven *Jupiter dapalis*; a les cases romanes es venerava *Jupiter penatralis*, *herceus*, i en aquest sentit se'l tenia per protector de la llar i del llit conjugal. Com a déu de l'agricultura protegia els límits dels camps, i en aquest concepte se l'adorava com a *Jupiter terminus*. El 19 d'agost de cada any, en apropar-se la verema, el *flamen dialis* feia una oració a Júpiter demanant-

li una bona collita; era la festa de les *vinila rustica*, i acabada la verema, se celebraven en el seu honor les *meditrinalia*, en les quals es provava el vi nou.

Molt aviat Júpiter adquirí, entre els romans, el caràcter de divinitat que es preocupava dels béns morals dels seus devots, i en aquest terreny se li rendí culte com a divinitat tutelar de la ciutat i de l'Imperi, interessada en assegurar l'ordre a l'interior i la victòria a l'exterior. Amb el temps va ser el millor i més poderós dels déus del paganisme davant el qual s'inclinaven tots els altres de l'Empireu (la part més alta dels cels on residien els immortals).

El primer temple dedicat a *Jupiter Feretrius* va ser el que havia fet construir Ròmul després de matar Acron, rei dels cecimates. També era molt antic el temple edificat al Quirinal, on Júpiter era adorat com un *victor*. Del culte de *Jupiter victor* es va passar al de *Jupiter stator*, el santuari del qual es trobava a la cara nord del Palatí, prop de l'arc de Titus. Amb aquest mateix títol tenia un altre temple al *Circus Flaminius*. Però el centre del culte a Júpiter va estar al Capitoli. Allí s'hi trobava l'anomenada Tríada Capitolina, que eren Júpiter, Juno i Minerva, la divinitat més important de la qual era Júpiter, a qui pertanyia l'altar dels sacrificis, el tresor i els exvots; en quant a Juno i Minerva, eren divinitats les quals Júpiter havia admès de pura gràcia. Veritable geni tutelar del poble romà, Júpiter Capitolí era denominat *Optimus Maximus*, és a dir, el millor i més gran dels déus. El culte que se li rendia era, sobretot polític, un culte d'Estat. L'aniversari de la fundació del temple Capitolí era el dia escollit perquè els cònsols entressin en l'exercici del càrrec, i quan aquest costum, més tard, s'abandonà, els cònsols, en prendre possessió, anaven al Capitoli seguits del Senat, dels sacerdots i dels altres magistrats i sacrificaven tots junts a Júpiter Capitolí. Quan al Capitoli s'hi reunia el Senat per a declarar la guerra, la cerimònia era essencialment religiosa; en ella els generals feien vots al déu perquè els concedís la victòria, i en tornar victoriosos, anaven allí per dipositar una corona d'or i consagrar una part del botí, i per un moment s'identificava el general victoriós amb *Jupiter Optimus Maximus*. En el seu honor, la ciutat celebrava els *Ludi romani* o grans jocs (*magni ludi*), a més dels *Ludi capitolini*, que tenien lloc al Capitoli.

Júpiter, protector de l'Estat romà, era molt lògic que li tributés una veneració particular el primer governant; el déu que vetllava per la salvació de l'Imperi era el mateix que vetllava per la del cap, i d'aquí els títols que li donaven i es troben esculpits en les inscripcions: *conservator Augustorum*, *conservator imperatoris totius que domus divinae*; *conservator Augusti Caesaris*, etc. i així moltíssimes més alabades al déu tot poderós.

Com hem apuntat el major temple de Roma era el de Júpiter Optimus Maximus a la muntanya capitolina, on també era adorat en la forma d'una pedra, coneguda com a *Jupiter Lapis*, sobre les què es realitzaven juraments. En aquest temple se l'adorava juntament a Juno i Minerva, formant la Tríada Capitolina. Era comú que els romans construïssin temples dedicats a Júpiter Optimus Maximus o a la Tríada Capitolina en el centre de les noves ciutats de les colònies.

El Temple de Júpiter del Capitoli fou començat per Tarquini Prisc i completat per l'últim rei de Roma, Tarquini el Soberbi, encara que fou inaugurat el 13 de setembre, al començament de l'època republicana, any 509 aC. S'erigeix sobre un *podium* alt amb una escalinata d'entrada al davant. En tres dels seus costats hi havia una columnata i tenia unes altres dues files de pilars disposats en línia amb les de la façana per a

formar un profund *pronaos* que precedia les tres *cellae* que anaven de costat a costat a la manera etrusca, i és la central més ampla que les altres dues.

Les restes conservades dels fonaments i el podi, la major part dels quals queden per sota del Palazzo Caffarelli, estan formats per enormes seccions paral·leles de murs fets de blocs quadrats de tosca gris (*capellaccio*) que deixen constància del tamany total de la zona superficial de la base del temple, mesura 55 m. x 60 m.

Sobre la teulada hi havia una auriga de terracota, fet per l'artista etrusc Vulca de Veies al segle VI aC, encarregat per Tarquini Soberbi, que fou reemplaçat l'any 296 aC per una de bronze. La imatge de culte, també obra de Vulca, era de terracota i se li pintava la cara de vermell en els dies festius. Sota els *cellae* hi havia els *favissae* o passatges soterranis, en la qual s'hi emmagatzemaven velles estàtues que havien rerigit des de la teulada i diverses ofrenes que havien estat dedicades al déu.

El temple fou reconstruït en marbre després que un incendi el destruís completament l'any 83 aC, quan la imatge de culte es va perdre, així com els Llibres Sibilins (de les dones sàvies d'esperit profètic) guardats en un cofre de pedra. Va patir un altre incendi l'any 69, quan el Capitoli fou assaltat pels partidaris de Viteli, que fou emperador romà l'any 69 dC, depravat favorit de Tiberi, Viteli fou mort per les turbes.

Davant l'escalinata hi havia l'altar de Júpiter (*ara Iovis*). A la plaça davant del temple (la plaça Capitolina) hi havia diversos temples dedicats a divinitats menors, a més d'altres edificis religiosos, estàtues i trofeus.

La seva dilapidació va començar al segle V de la nostra era, quan Estilicó (general romà de procedència vandàlica) es va emportar les portes daurades i Narsés va retirar moltes de les estàtues a l'any 571. Narsés, general bizantí, fou castrat per a cuidar els harems perses,

Júpiter estava a càrrec de la justícia còsmica i a l'Antiga Roma la gent jurava per Júpiter en els tribunals de justícia, el que va portar a l'expressió comuna "i per Júpiter!", usada encara com un arcaïsmes en l'actualitat. A més "jovial" és un adjectiu relativament comú usat per a descriure la gent alegre i optimista.

AS

Marcus Cocceius Nerva
NERVA MARC COCCEU

Mans apel·lades S C
Concordia exercitum

SESTERCI

Marcus Cocceius Nerva Fortuna dempeus amb el timó i cornucòpia

NERVA MARC COCCEU.- Va néixer a Narnina, ciutat de la Umbria, l'any 30 dC, en una família consular, va tenir per mare Sergia Plautilla. Honrat amb el triomf sota Neró, l'any 65 i designat pretor, un any més tard fou nomenat cònsol quatre vegades, en els anys 71, 90, 97 i 98. Va pujar al tron l'any 96 i l'any següent, va rebre el títol de Germànic, i de General per segona vegada, per les victòries assolides sobre els sueus. Nerva va morir l'any 98, deixant una fama de moderat, just i honrat. Tres fets que apareixen en les seves monedes proven l'amor que sentia pel seu poble: primer, l'abolició de les persecucions realitzades per a la recaptació de les taxes als jueus, que Domicià havia fet complir amb extremat rigor contra molts romans sospitosos de judaïsme; segon, la creació de mitjans de transport més segurs a Itàlia i, tercer, la posada en marxa d'una organització regular per tal d'asegurar l'abastiment de blat als habitants de Roma. Adoptà Trajà, que fou el seu successor.

REVERSOS.- Mans apelmades, *concordia exercitum* i Fortuna d'empeus, amb timó i cornucòpia

REVERS DE LA MONEDA. Mans apelmades "*concordia exercitum*". Nerva adoptà com a nom oficial, Emperador Nerva Cèsar August, acompanyat dels seus títols i durant el seu curt regnat d'any i mig de durada (96-98) va mostrar per última vegada una espècie d'ideal republicà en el si de l'Imperi, reaccionant davant la tirania de Domicià i al·ludint en les representacions dels reversos de les seves monedes els tipus molt més a la seva política de restauració de les llibertats que a la seva persona, imitant a August les monedes del qual va restituir i abandonant tots els projectes de conquesta militar. Els tipus i llegendes de les monedes sintetitzaven les característiques bondadoses d'aquest regnat. En els reversos de les seves monedes s'hi mostren: la política de distribució d'aliments a la pleb; la defensa de l'agricultura; la disminució de la taxa pagada pel servei de correus imperials, que es pagaven amb tipus abusius; l'abolició del sistema d'acumulació de l'impost d'una didracma anual imposada als jueus, no per al temple de Jerusalem sinó per a les obres del temple de Júpiter Capitolí.

Les relacions amb el Senat que el va elegir i l'exèrcit que el va acceptar s'assenyala en aquesta moneda nostra, "*Concordia exercitu*" amb dues mans apelmades, una indicació general que serveix per a les indicacions de pau i bon govern.

FORTUNA.- Fortuna Augusta. Divinitat al·legòrica dels grecs i romans encara no estava reconeguda en temps d'Homer. Hesíode fou el primer que va parlar d'ella, i la suposa filla de l'Oceà i de Tetis; i Píndar la suposa filla de Júpiter; i d'una de les Parques.

És la personificació del destí cec i capritxós que presidexi tots els successos de la vida, distribuint cegament els béns i els mals.

A Grècia la representaven com una figura d'una dona que porta els ulls embenats i a la mà un timó, un globus celeste o un corn de l'abundància. Entre els romans és representada amb un peu sobre una roda amb ales o sobre una esfera, simbolitzant una inestabilitat.

L'antiga deesa itàlica de la felicitat i de la sort correspon a la Tyche dels grecs. Aquesta divinitat tenia temples a quasi totes les ciutats de Grècia, a roma tenia 26 temples, i se li atribueix la introducció a Servi Tulli, al qual havia estimat. Tulli fundà dos temples en el seu honor, el primer l'any 205 aC.

Era invocada sota diferents noms. Per influència hel·lènica, fou assimilada a Isis. Amb el pas del temps el seu culte arribà a ser un dels més estesos. Cada emperador tenia la seva Fortuna amb els trets d'una dona amb diferents atributs, i era honorada en nombrosos santuaris amb diferents noms, segons les circumstàncies del lloc i del temps.

DENARI

Hadrianos

Felicitas Augusta amb caduceu

DENARI

Hadrianos

Fortuna Augusta i Concòrdia Augusta

DUPONDI

Publius Aelius Hadrianus
ADRIÀ PUBLI ELI

Concòrdia asseguda amb cornucòpia
i patera

ADRIÀ, PUBLI ELI.- Adrià va néixer l'any 76 dC a Itàlica. Amb la mort del seu pare, Aelius Hadrianus, quan tenia deu anys d'edat, va tenir dos tutors, un dels quals, el seu cosí Trajà, el futur emperador. Va entrar a la carrera de les armes en complir els quinze anys i Trajà el va tractar des de llavors com un fill i, un cop passats els anys, el va casar amb la seva neboda Sabina l'any 100 però pel fet de ser obertament homosexual no van tenir descendència.

Després de rebre els documents que acrediten la seva adopció pel seu cosí, al cap de poc temps mor Trajà i Adrià puja al tron l'any 117. La primera preocupació del nou emperador és mantenir la pau en els seus estats, per la qual cosa signa la pau amb els parts i els torna l'Armènia, part de la Mesopotàmia i tot el que Trajà havia rebut d'ells. Vencé diversos pobles, sotmeté els jueus sublevats, reedificà Jerusalem amb els nom d'Aelia Capitolina i es mostrà incansable recorrent les províncies del seu vast imperi. Va donar als seus súbdits el codi anomenat *Edicte perpetu*, format per Solvi Julià; protegí les ciències i les arts i va fer construir notables edificis, especialment a Atenes i Roma, d'entre els quals l'actual castell de Sant'Angello. Conscient del fet que les forces se li acabaven, de seguida va adoptar Antoni Pius i Adrià es va extingir el dia 10 de juliol de l'any 138.

REVERS DE LES MONEDES.-

Felicitas Augusta
Fortuna Augusta
Concòrdia Augusta
Concòrdia asseguda amb cornucòpia i pàtera

FELICITAS.- Deesa de la fertilitat i dels esdeveniments feliços. Primitivament la felicitat i la fecunditat eren considerades com les més grans de les felicitats. Plini emprà el terme *felicitas terrae* com a significat de la fertilitat. El primer temple que va tenir a Roma la deesa Felicitas va ser aixecat setanta quatre anys abans de la nostra era per Lúcul, gran amic de Sila, i en el seu recinte s'hi custodiaven molts objectes artístics robats a grècia. En passar per davant del temple, es va trencar l'eix del carro triomfal de Juli Cèsar, el que va ser considerat com un mal presagi. Devorat per un incendi en temps de l'emperador Claudi, es va reconstruir de seguida.

Al Camp de Mart s'hi veia una estàtua de Felicitas i en el Capitoli una de Felicitas pública, adorada al costat dels grans deus de la trinitat capitolina. Les monedes romanes ens ofereixen nombroses representacions de la Felicitas. La més antiga es troba en un quinari de la família Lollia, que representa un cap de dona, de perfil, amb una diadema i una inscripció al darrere en la qual s'hi pot llegir la paraula Felicit(atis). Durant l'Imperi i en temps de Galba és quan apareix la *Felicitas* a les monedes, en les quals està representada recolzant-se en una columna i portant una pàtera i un corn de l'abundància; de vegades porta un caduceu; alguna vegada un ram a la mà dreta; en les monedes d'Adrià se la veu donant la mà a l'emperador. En un medalló de Còmode, amb la llegenda *Temporum Felicitas*, està representada en figura d'una dona asseguda als peus d'un arbre i rodejada de nens que personifiquen les quatre estacions. La llegenda *Felicitas aug.* acompanya en un medalló d'or de Pòstum els bustos abraçats de la Victòria i de la felicitat, portant les dues un ram. En bronzes d'Antoni Pius, la Felicitat, d'empeus, porta un capricorn i un caduceu alat- Finalment, en nombroses peces d'Adrià, la divinitat no està representada, però el seu nom està escrit, *Felicitati auq.* a la vela d'una galera pretoriana.

En aquella època va estar de moda la *Felicitas* d'August i altres prínceps i s'implorava de la deessa la fecunditat de les emperadrius. S'ha identificat l'*alma Faustitas* d'Horaci amb la Felicitat. A la batalla de Tapso, Felicitas fou l'ordre donada a les tropes de Juli Cèsar.

FORTUNA AUGUSTA.- La narració d'aquesta divinitat ja es troba publicada en una moneda anterior, amb l'efigie de l'emperador Marcus Cocceius Nerva.

CONCORDIA AUGUSTA.- Deessa romana, filla de Júpiter i de Tenis, que correspon a l'*Homonoia* dels grecs. Tenia un culte públic i altre privat, ja que a més de protegir i vetllar per l'afecte entre els membres d'una mateixa raça o família, simbolitzava la unió política entre els habitants d'una mateixa regió o país.

En efectuar-se l'aliança de romans i sabins en temps de Ròmul, Tàcit ja la representa amb els caràcters d'una Venus Cloacina, el santuari de la qual s'aixeca en el Comitium, al peu del Capitoli. A l'any 367 aC, fou consagrada per Furius Camillus, que li va construir el primer temple amb el seu propi nom, *Concordia Furius* va commemorar l'acord entre patricis i plebeus, en acabar les dissensions ocorregudes amb motiu del dret a elegir un cònsol entre els plebeus. Ciceró hi va pronunciar la quarta catilinària. Aquest temple va ser reconstruït per l'emperador Tiberi l'any 7 aC.

Els emperadors van dedicar a la Concòrdia un culte particular i la van associar a la seva pròpia persona amb el seu propi nom d'*Augusta* simbolitzant entre ells, com en particulars, l'amor conjugal. Com a divinitat privada representa l'afecte entre els parents i sobretot la unió conjugal, per la qual cosa les dones casades dediquen la festa anual denominada *Caristia* o *Cara cognatio* el dia 22 de febrer, i a més el 30 de març, associada a la Pau, Jano i la Salut, i el dia 1 d'abril, unida a Venus i la Fortuna Viril.

Com a expressió de l'amor fraternal la van prendre entre altres Caracalla i Geta, i també fou emblema de la fidelitat guardada pels soldats al seu emperador i en aquest sentit figura la *Concordia militaris* en les monedes de Julià.

Es representa la Concòrdia com una jove coronada de flors, amb una capa o una corona en una mà i en l'altra un corn de l'abundància o bé un ceptre que conté fruits.

Seguint l'exemple de Roma, en altres ciutats se li rendí culte públic i privat i se l'assimila al de la deesa grega *Homonoia*.

CONCORDIA.- Asseguda amb cornucòpia i pàtera. Està representada en el denari anterior amb l'efígie de l'emperador Publius Aelius Hadrianus.

SESTERCIS

Manlia Scantilla Fortuna dreta amb timó i ceptre S - C

MÀNLIA ESCANTIL·LA.- Emperadriu romana de l'any 193 dC, de la qual no existeixen dates del seu naixement i mort. El seu regnat només va durar tres mesos.

Esposa de l'emperador Didi Julià. El seu nom indica que havia nascut a la família o *gens Manlia*, que era d'un il·lustre llinatge patrici. No obstant, podria haver descendit d'un esclau llibert que pertanyés a un membre d'aquesta família.

Mànlia Escantil·la es va casar amb el general Didi Julià abans de la seva successió. Pels volts de l'any 153, li va donar a Julià una filla, Dídia Clara, coneguda per la seva bellesa. Aparentment, Escantil·la era extremadament lletja, degut a una deformitat desconeguda.

El seu marit es va convertir en emperador el 28 de març de l'any 193. Aquell dia, Escantil·la i la seva filla foren proclamades amb el títol d'Augusta per un decret del Senat romà, el mateix dia el seu marit accedi al poder de la forma més ignòmina possible: part de la guàrdia pretoriana que assassinà l'emperador Publi Pertinax, va proclamar que el tro imperial havia estat posat en subhasta; el senador Didi Julià oferí 25.000 sestercis a cada soldat i com a millor postor, ràpidament fou proclamat emperador.

Va ser sens dubte l'ambició de totes dues la que el va portar a postular al tron, ell que sens dubte s'hauria estimat més dedicar-se als estudis jurídics, compondre tractats de dret i administrar la seva fortuna, que era considerable.

L'actitud hostil de la població intimidà les dues, que no van sortir al carrer sinó per instal·lar-se al palau imperial, com si pressentissin una catàstrofe que no va tardar en arribar. Poc va durar la situació, un parell de mesos després, el nou emperador Septimi Sever va desposseir l'emperador usurpador, que fou assassinat el dia 1 de juny de l'any 193. L'emperador Sever va entregar el cos a la seva dona i a la filla perquè l'enterressin. Les dues dones li van donar sepultura en un mausoleu familiar a la Via Lavicana, a 7 quilòmetres de Roma.

REVERS DE LA MONEDA.- Fortuna dempeus amb un timó i ceptre. Aquesta divinitat ja troba publicada la seva biografia en una moneda anterior, amb l'efigie de l'emperador Nerva.

DENARI DE PLATA

Lucius Septimius Severus Pertinax

Fortuna asseguda cap a l'esquerra portant un timó i cornucòpia. Hi ha una roda a sota del tron.

SEPTIMI SEVER.- Va néixer el dia 11 d'abril de l'any 146 dC, a Leptis Magna, Tripolitana, prop de l'actual ciutat d'Homs, Líbia, i va morir el dia 4 de febrer de l'any 211 a Ebucarum, Britània, avui York, Anglaterra. La seva família pertanyia a l'orde eqüestre, dos dels seus oncles, Asper i Sever, havien aconseguit la dignitat consular i un altre dels seus parents, Septimi, havia estat dues vegades cònsol i protegit al futur emperador a començaments de la seva vida pública.

Emperador romà des de l'any 193 al 211, fou el fundador de la dinastia dels Severs. L'any 187 es va casar amb la seva segona dona, Júlia Domna, que provenia d'una família de la ciutat d'Emesa, de la qual el seu pare Besia n'era el sacerdot del Sol. Amb Júlia va tenir dos fills, Besia (Caracal·la) l'any 188 i Geta al 189. Besia va rebre el renom de Caracal·la per la roba que sempre portava posada.

Qüestor, propretor, procònsol, pretor i altres alts càrrecs. Les legions d'Il·líria, de la qual n'era cap, el van proclamar emperador a la mort de l'emperador Pertinax (193). Va vèncer i donar mort als seus rivals, Pescenni Níger, Didi Julià i Clodi Albí. Millorà i reorganitzà l'exèrcit. Va lluitar contra els parts (197-199), va prendre Ctesifont (198) i organitzà la província de Mesopotàmia.

Nomenà els seus dos fills, Caracal·la i Geta, august i cèsar, respectivament. Va morir de malaltia mentre combatia els cèledonis a Gran Bretanya, a Ebucarum. En morir, va dividir l'imperi entre els seus dos fills Caracal·la i Geta.

REVERS DE LA MONEDA.- Fortuna asseguda en un tron. La Fortuna Augusta és publicada en el revers de la moneda de l'emperador Nerva.

DUPONDI

Caius Iulius Verus Maximinus

Victòria dreta amb palma i guirnalda

MAXIMÍ, CAIUS JULI VER.- Nascut a Tràcia l'any 173 i mort l'any 238 dC. Conegut amb el sobrenom de Traci (Trax). Fou el primer emperador escollit pels soldats i pujà al tron de Roma sense haver desenvolupat la dignitat senatorial, ni cap altra (235-238). Fill d'un pagès, fou admès en la seva guàrdia per l'emperador Alexandre Sever, a causa de la seva corpulència i força extraordinària. Al davant d'una legió, havia lluitat contra els perses i els germànics i després de l'assassinat de l'emperador Alexandre Sever, l'any 235, fou escollit emperador per l'exèrcit reunit a Magúncia. Durant els tres anys del seu imperi va sostenir afortunades guerres. Conquerí els camps Decumats als germànics, saquejant un extens territori, i les seves campanyes contra els sàrmates i decidí li valeren els sobrenoms de Germanicus, Sarmatieus i Decicus. Va portar també les seves hosts victorioses a la Península Ibèrica, Àfrica, Alta Itàlia i Sud de la Gàl·lia. En quant a l'administració interior de l'Imperi, se li atribueixen algunes confiscacions en massa, destinant a l'exèrcit el diner reservat per al proveïment de la població civil. De tota manera va ser objecte de molts atacs, fent burla de la seva persona en les representacions públiques. Ell es venjava per mitjà de contínues execucions. El cert és que provocà el descontent general, de manera que, primer els dos emperadors gordians a l'Àfrica i després de la seva mort, Màxim i Balbí, van ser nomenats emperadors pel Senat. En tenir-ne notícia Maximí, renuncià als seus vastos plans de conquesta i va córrer cap a Itàlia al capdavant del seu exèrcit, l'any 238, però es va veure detingut per la valent defensa d'Aquilea i fou assassinat per les seves pròpies tropes, irritades per la fatiga i privacions del setge.

S'atribueix a aquest emperador la sisena persecució contra els cristians, per bé que no hi va haver tantes víctimes com en les altres.

REVERS DE LA MONEDA.- Victòria dreta amb palma i guirnalda. La biografia d'aquesta divinitat es troba publicada en una moneda anterior amb l'efígie de l'emperador Neró.

AS

Caius Vibius Trebonianus Gallus   Libertas dreta amb téssera i cornucòpia

TREBONIÀ GAL.- Va néixer a Perusa l'any 207 i va morir l'any 254 dC. Emperador romà de l'any 251 al 254. Se suposa que era d'origen africà i va fer tota la seva carrera a les legions i va tenir un alt comandament a l'exèrcit. Com a governador de Mèsia, en la qual Deci era emperador, els bàrbars van envair aquesta província i la devastaren, i se'ls va enfrontar Gal, que va obtenir alguns triomfs, però després es va entendre amb ells i va permetre que assassinessin l'emperador Deci i el seu primogènit. L'imperi va quedar sense governant i Gal va ser proclamat emperador per l'exèrcit i confirmat pel Senat (novembre de l'any 251). Gal seguidament va renovar la persecució contra els cristians.

Hostilià, fill supervivent de Deci, va ser fet coemperador conjunt, i a Volusià, fill també de Gal li fou atorgat el títol de Cèsar. Mentre tant, els gots continuaven cometent tota mena d'excessos, i Gal, per tal d'obtenir la retirada, es va comprometre a pagar-los un tribut anual. Aquest tractat, tan indignat per a Roma, sublevà les legions de la Panònia. i amb elles es va dirigir a Roma el seu cap Emilià, governador de Moèsia, any 252; va lluitar contra els gots i els va derrotar. Les seves tropes, amb l'èxit, el proclamaren emperador i quan Gal i el seu fill Valusià estaven avançant per sufocar la rebel·lió, foren assassinats pels seus propis soldats a les rodalies de Terni (febrer de l'any 254).

REVERS DE LA MONEDA

LIBERTAS.- L'any 238 aC, durant la Segona Guerra Púnica, després d'haver estat durant molt de temps una deïtat romana amb virtuts personificades, Libertas va assumir un estatus de deesa. Tiberius Gracchus ordenà la construcció del seu propi temple al Mont Aventí; es depositaren a l'atri del temple unes taules censals. Posteriorment, es va construir un altre temple entre els anys 58 i 57 aC al Mont Palatino, un altre a les Set Colines de Roma, per Publius Clodius Pulcher. Construint i consagrant el temple a l'antiga casa del llavors exiliat Ciceró, Clodius s'assegurà que la zona fos legalment no habitable. Després de la seva tornada, Ciceró al·legà amb èxit que la consagració no era vàlida i així se les va arreglar per a reclamar la terra i destruir el temple.

L'any 46 aC el Senat romà va votar construir i dedicar un lloc sagrat a Libertas en reconeixement de Juli Cèsar, però al final no es va construir cap temple; no obstant, una petita estàtua de la deesa es va col·locar en el Fòrum romà.

Libertas, juntament amb altres deeses romanes, ha servit com a inspiració per a molts símbols actuals, com per exemple, l'estàtua de la Llibertat a l'illa de la Llibertat

als Estats Units. D'acord amb el National Park Service, el vestit romà de l'estàtua és el principal tret que invoca a Libertas i el símbol llibertat del qual deriva el nom de l'estàtua. A més, moltes monedes al llarg de la història han portat el nom o imatge de Libertas. Libertas fou representada a les monedes "Llibertat del poble", de l'emperador Galba durant el seu breu regnat després de la mort de Neró.

Libertas fou associada amb el pileus, habitualment portat pels esclaus liberats. Entre els romans el gorro de feltre fou l'emblema de la llibertat. Quan un esclau obtenia la seva llibertat, portava al cap rapat i enlloc de pèl un pileus sense color. D'aquí que la frase *servos ad pileum vocare* és una crida a la llibertat, mitjançant la qual els esclaus foren freqüentment convocats a prendre les armes amb una promesa de llibertat. Libertas també era reconeguda a l'antiga Roma per la vara, usada cerimonialment a l'acte de *manumissio vindicta* (llibertat per la vara). L'amo portava el seu esclau davant el magistratus, i exposava les raons (causa) de la seva pretesa manumissió. El lector del magistratus col·locava una vara (festuca) al cap de l'esclau, i ho acompanyava d'unes determinades paraules formals, amb les què declarava que era un home lliure ex Jure Quiritium, això és "vindicavit in Libertatem". L'amo, mentre tant, agafava l'esclau, i després que hagués pronunciat les paraules "hunc hominum liberum volo", donava un tomb al seu voltant i el deixava marxar, d'aquí el nom general de l'acte de manumissió. El magistratus el declarava llavors lliure.

Marcus Aurelius Carinus

Aequitas dreta amb balança i cornucòpia

CARÍ MARC AURELI.- Emperador romà que va regnar des de l'any 283 al 285 dC. Fou fill primogènit de l'emperador Car i germà de Numerià. El seu pare des de l'any 282 li havia atorgat el títol de Cèsar, i el govern d'Itàlia, Il·líria, Occident i de l'Àfrica. Mort el seu pare l'any següent, en el transcurs d'una expedició amb els perses, el van succeir els seus dos fills: Carí, que va regnar a Occident, i Numerià a Orient. Mort Numerià violentament l'any 284, Dioclecià es va fer proclamar emperador. Coneixedor d'aquells successos, Carí va sortir de la Gàl·lia al capdavant d'un poderós exèrcit per venjar la mort del seu germà i treure del tron l'usurpador. Al seu pas per Verona, derrotà Julià II, a qui les legions de la Panònia havien proclamat emperador. Trobà Dioclecià a Marcus (Mísia Superior) i el va derrotar completament, però un dels caps de la seva pròpia tropa, tribú del poble, l'assassinà en venjança del seu honor conjugal ultratjat pel cèsar, que li havia robat l'esposa. Aquell assassinat de l'emperador Carí, va assentà Dioclecià en el tron únic de l'Imperi.

Carí que fou cónsol en els anys 283, 284 i 285, deixà fama de ser un sobirà cruel i de costums llicenciosos, que omplí el palau imperial d'histories cortesianes, atorgant els llocs més elevats del país a les seves companyes d'orgies; repudià una rere

altra nou dones; la seva única esposa real, Màgnia Urbica, mare del seu únic fill, Marc Aureli Nigrinià. Després de la seva mort, Carí fou condemnat i el seu nom, juntament amb el de la seva dona, fou borrat de totes les inscripcions. No obstant, és just convenir que no li van faltar valor ni dots militars per defensar l'Imperi.

REVERSA DE LA MONEDA

AEQUITAS.- L'equitat és la religió de qui jutja. Són paraules del Digest que adverteix que les lleis s'han d'interpretar, en la mesura com sigui possible, en sentit favorable als inculpats. Totes les lleis han de ser aplicades amb exactitud o l'equitat ha d'acompanyar la llei.

Aequitas, també coneguda com a Aecetia, era en la mitologia romana, la deessa del comerç just i dels comerciants honestos. A l'igual que Abundantia, és representada amb una cornucòpia, que fa referència a la riquesa del comerç. També se la mostra sostenint una balança que representa l'equitat i la imparcialitat. Durant l'època imperial, Aequitas era considerat un aspecte o virtut de l'emperador sota el nom d'Aequitas Augusti.

BAIX IMPERI.- La principal reforma que es refereix a l'administració de l'Estat, realitzada per l'emperador Dioclecià, que va néixer l'any 245 dC i va morir a l'any 313; fou emperador de l'any 284 al 305, exaltat al tron pels pretorians. L'any 285 associà Maximià al govern amb el títol d'August que ell portava, i a Galeri i Constanci Clor l'any 293 amb el títol de cèsars, amb la qual cosa fundava un nou sistema de govern; la Tetrarquia (gestió de poder portada per quatre persones).

Va dividir l'Imperi en dues parts, Orient i Occident, i es va reservar el govern de la primera. Ordenà l'administració i la hisenda, dividí l'Imperi en 12 províncies anomenades diòcesis, restablí les fronteres de l'Imperi i va fer la pau amb els perses.

L'Album municipal de Timgad, de l'època juliana dels anys 331 al 363, mostra que les institucions municipals i les magistratures continuaren existint. En el pla militar, l'exèrcit no podia complir amb totes les noves obligacions, i el *limes* no resistí els atacs que sobrevenien des de l'exterior.

Durant el seu govern van patir els cristians la dècima persecució, que fou la més devastadora i sanguinària. Abdicà l'any 305 i cedí el poder als cèsars que passaren a ser augustos.

Fou un llarg període de renaixement, divisió i decadència de l'Imperi, que es va estendre fins la dissolució de l'Imperi romà d'Occident l'any 476 amb l'últim emperador, Ròmul Augústul, que fou vençut i deposat per Odoacre, cap dels hèruls. Portava el nom del fundador de Roma i del fundador de l'Imperi.

Flavius Iulius Constantius

Soldat abatent genet caigut

CONSTANCI II, FLAVI JULI.- Emperador romà que regnà des de l'any 337 al 361 dC, l'any en el qual va morir a Mopsucrene, als peus del mont Tauro (Cilícia), el 3 de novembre. Havia nascut l'any 317 i era fill de l'emperador Constantí I el Gran i nét de Constanci I. El seu pare li atorgà el títol de Cèsar (323) associat a l'Imperi. Quan va morir el seu pare l'any 337 es trobava a Mesopotàmia combatent amb els perses al capdavant de nombroses tropes, però en saber aquella notícia, va marxar ràpidament a Constantinobla per tal d'assegurar la part que li corresponia en la successió paterna, ja que no només necessitava comptar amb els seus germans Constant i Constantí II, sinó també amb els seus cosins Dalmaci i Arribalià, als quals el testament del difunt emperador cridava a la successió en el tron. Es van produir dificultats entre els hereus que ben aviat van resoldre els soldats assassinant el seu oncle Juli Constanci, els seus cosins Dalmaci i Arribalià, el seu cunyat el patrici Optat, uns altres cinc membres de la família imperial i nombrosos magnats de la Cort, i només es van salvar de la matança els nens Gal i Julià, que després fou conegut com l'Apòstata. Reunits els tres germans a Sirmi (Panònia) es van dividir l'imperi, i va correspondre a Constanci II, la Tràcia i l'Orient amb la ciutat imperial de Constantinobla; a Constantí II, les Gàl·lies, la Península Ibèrica i la Bretanya; i al germà menor Constant, la Il·líria, l'Àfrica i la Itàlia.

Els vint-i-quatre anys que va regnar aquest sobirà foren una sèrie no ininterrompuda de guerres, tant internes com externes. Als seus cosins Gal i Julià ells els havia fet emperadors, gelós de la seva lleialtat, a prec de la seva esposa Eusèbia i començant que necessitava algú que l'ajudés en l'administració del seu vast imperi; va lliurar a Gal el govern d'Orient amb el títol de Cèsar, però l'emperador quan es dirigia a combatre els rebels, al llit de la seva mort, nomenà hereu a Julià.

REVERS DE LA MONEDA.- Soldat romà clavant una llança a un genet bàrbar caigut del cavall.

DENARI

Flavius Theodosius

REPARATIO REIPUBLICAE

Teodosi Estant

TEODOSI FLAVI.- Emperador romà denominat el Gran d'origen hispà. Fill del general Honori Teodosi i de la seva esposa Termància. Va nèixer a Cauca l'any 346 i va morir a les rodalies de Milà el dia 17 de gener de l'any 395. Fou emperador romà de l'any 379 al 395 dC.

Proclamat per Gracià august d'Occident l'any 379, derrotà els visigots i els obligà a demanar la pau. Va vèncer a Màxim, que s'havia apoderat de l'Imperi d'Occident, i va reunir sota el seu ceptre els imperis d'Orient i Occident. Es va enfrontar amb Sant Ambrosi, bisbe de Milà, per la venjança que va prendre contra els habitants de Tesalònica, que havien donat mort a un oficial imperial. Perseguí l'arrianisme (edicte de Tesalònica l'any 380) i el paganisme; convertí el cristianisme en religió de l'Estat.

En morí dividí l'imperi entre els seus fills Arcadi (Orient) i Honori (Occident) tinguts de la seva segona dona Gal·la.

Cristià ortodox, la política religiosa va tenir una gran importància durant el seu regnat; encaminant els seus esforços per aconseguir la unitat religiosa de l'Imperi. Per un edicte de l'any 380 va manar tancar les esglésies arrianes i els prohibí el culte. El concili de Constantinobla de l'any 381 fixà el dogma completant el credo de Nicea i condemnà els herètics.

REVERS.- Teodosi estant a l'esquerra, ofereix la seva mà dreta per aixecar una dona agenollada, tocat amb la corona mural. L'emperador porta a la seva mà esquerra una victòria i una corona de llorer en actitud de coronar-la.

Flavius Constantius

Soldat abatent un genet caigut

CONSTANCI III FLAVI.- August romà a l'imperi d'Occident. Va néixer a Il·líria al segle IV i va morir el dia 2 de setembre de l'any 421. Militar de fortuna, va obtenir d'Honori diverses distincions com a patrici i importants comandaments militars, amb els quals prosseguí amb energia la política d'Estilicó. Va vèncer els vàndals, derrotà i matà Constantí III a les rodalies d'Arles quan s'havia sublevat contra l'emperador; va treure d'Itàlia Ataülf i els gals que dominaven el país des del saqueig de Roma per Alaric, enviant-los a l'Aquitània. L'any 415 es va casar amb Gal·la Placídia, germana d'Honori i vídua d'Ataülf. En compensació dels seus serveis l'emperador li confià el títol d'August i l'associà a l'imperi però no va gaudir més que set mesos de tan alta distinció, perquè el va sorprendre la mort a Ravena el dia 11 de setembre del 421, la qual cosa segurament evità la guerra civil, ja que en haver-se negat Teodosi II a reconèixe'l com a emperador, es dirigia al front d'un poderós exèrcit a combatre'l. Va deixar un fill, Valentinià, que fou més tard Valentinià III, i una filla anomenada Honòria, l'esposa promesa a Àtila.

REVERS DE LA MONEDA.- Soldat romà abatint un genet bàrbar caigut al terra, derribat darrere de l'escut.

PERSECUCIONS ROMANES.- Moltes de les religions han estat perseguides degut a motius culturals o bé a causa de les ideologies polítiques. Entre les persecucions religioses destaquen les realitzades pels romans contra els cristians, ja que aquests professaven un culte diferent al de l'emperador i al dels déus locals.

Les persecucions començaren amb l'emperador Neró, van seguir de manera no massa generalitzada al segle II i adquiriren la seva màxima importància amb l'edicte de Deci, el de Valerià i, finalment, amb el de Dioclecià. Amb l'expansió del cristianisme, l'Església va patir un no parar de vexacions per part de l'Imperi Romà.

Al començament, els romans consideraren el cristianisme com una nova secta jueva. A partir de les ofensives i esporàdiques persecucions de Neró i Domicià durant el segle I, els cristians van haver d'enfrontar-se amb major freqüència amb l'animadversió dels escribes i fariseus, rectors dels judaïsmes, que amb les autoritats romanes. Durant la segona meitat del segle I, tot el segle II i fins al segle IV, els cristians també van ser perseguits per autoritats de l'Imperi Romà, que consideraven els cristians ja sigui com a jueus sediciosos. L'any 70 els jueus van muntar una revolta a Judea que originà la destrucció de Jerusalem i la deportació dels jueus del seu territori a mans romanes o com a rebels polítics. L'historiador i biògraf romà Suetoni (69-140), esmenta les revoltes causades a Roma en temps de l'emperador Claudi per "un tal Cresto", a qui es podria identificar amb Crist, la doctrina del qual havien divulgat emigrants o esclaus jueus a Roma. Tàcit (55-120) (historiador llatí i una de les figures liberals més grans de la Roma antiga) en els seus Annals parla de la persecució als cristians ("nom que prenen d'un tal Crist) per part de Neró.

Tertulià (escriptor eclesiàstic doctor de l'església del s. II) en la seva "Apologia contra els gentils" escrita l'any 200, explica quins eren els delictes que la fama imputava als cristians.

"Que en la nocturna congregació vam sacrificar i ens vam menjar un nen. Que en la sang del nen degollat vam sucuar el pa i empapat en la sang en vam menjar un tros cadascú. Que uns gossos que estan lligats als canelobres els tiren al terra per arribar al pa que els vam tirar banyats en la sang del nen. Que en les tenebres que ocasiona la disputa dels gossos, alcavots de la matusseria, ens barregem impiament amb les germanes i les mares. D'aquests delictes ens pregona la veu clamorosa popular i encara que fa temps que la fama els imputa, fins avui no ha tractat el Senat d'averiguar-los."

Apologia, C.7 Tertulià

Els gentils assimilaven les reunions nocturnes dels cristians a rites orientals dels "misteris", com els d'Eleusis i Samos, arrelats en les pràctiques màgiques, els misteris de Cibèl·les, els d'Iris, originaris d'Egipte, o els de Mitra, procedents de Pèrsia, que assoliren una notable difusió.

Convé recordar que es va fer costum entre diversos emperadors romans l'erecció d'estàtues pròpies a les diverses ciutats de l'Imperi, i autoproclamar-se déus i fills de déus (sota el títol de senyor de senyors) a qui els súbdits havien de respectar. Un signe exemplar d'això era l'obligació d'adorar o, al menys, d'agenollar-se davant les estàtues dels emperadors a les ciutats on es trobaven. Els cristians prenent com a principi el què Jesús és l'únic senyor de senyors i l'únic fill de Déu veritable, es negaven a prendre aquestes actituds. Els romans, abans que jutjar les seves creences, veien en aquests gestos les actituds d'una rebel·lió política contra l'Imperi, la qual cosa originà diverses persecucions contra els cristians en aquesta època.

Donat el fet que el cristianisme era considerat il·legal a l'imperi, els cristians havien d'ocultar-se, les seves reunions serien llavors secretes i es veieren obligats a tancar-se en els soterranis de les catacombres per la fiersa dels emperadors romans, que castigaven amb variats i terribles suplicis, o amb la confiscació dels béns i encara amb la mateixa mort a tota aquella persona que sent acusada de cristiana no renegué de la seva fe. Per a identificar-se havien utilitzat símbols que a ulls romans no eren evidents, com el símbol del Peix.

Aquest segle comença l'any 64 amb la persecució de Neró, i es tanca amb la promulgació del célebre edicte de Milà, a començaments de l'any 313, pel qual l'emperador Constantí el Gran, amb el seu aliat el també emperador Licini, concedia la pau a l'Església, atorgant a totes la llibertat religiosa, i als cristians la restitució dels béns confiscats pels seus antecessors. Alguns, no obstant, creuen que aquest cicle es tanca l'any 323 amb l'execució dels 40 soldats cristians, sacrificats a Armènia per Licini. Doncs certament el dia 18 de setembre d'aquest mateix any perdia Licini la batalla de Crisòpilis en guerra contra Constantí, una derrota fatal ja que va perdre el seu ceptre i a l'any següent la vida, mentre Constantí va quedar com a únic senyor de l'Imperi. Les deu persecucions, així dites anonomàsticament, són les dels emperadors Neró, Domicià, Trajà, Marc Aureli, Septimi Sever, Maximí, Deci, Valerià Aurelià i Dioclecià.

PROPAGACIÓ I DESENVOLUPAMENT DEL CRISTIANISME

El primer desenvolupament cristià és al llibre dels actes dels apòstols. En ells ens diu que el dia de Pentecostés, a conseqüència d'un sermó de Sant Pere, es convertiren a la fe fins a 3000 jueus, i poc després, el nombre dels creients arribava a 5000. Fora de Jerusalem també a les ciutats veïnes ben aviat veiem a Saulo a Damasc a agafar els fidels d'aquella ciutat. A conseqüència de la persecució que es va desfermar quan la mort de Sant Esteve, es va estendre la fe per Samària i després veiem fidels a Joppa, Cesària, Lídia i Antioquia. Els viatges de Sant Pau obriren la fe a les regions de Xipre, Àsia Menor, Macedònia, Grècia i Il·líria. Pels anys 57 a 59 la carta de Sant Pau als romans manifesta l'existència a la capital de l'orbe d'una cristiandat nombrosa i floreixent. Més tard, sabem que Sant Pau va predicar l'Evangelí a Hispània.

De l'època que media entre la mort dels prínceps dels apòstols i el temps de l'emperador Marc Aureli, tenim la carta consultoria de Plini el Jove, governador de Bitínia a l'Àsia Menor, a l'emperador Trajà, ens pinta aquella província com quasi enterament perduda al dels ídols i guanyada al cristianisme. Tàcit, alguns anys abans, deixà consignada l'extraordinària propagació que el cristianisme havia assolit a Roma amb aquella famosa frase que ens pintà la multitud considerable de màrtirs que a la capital de l'orbe van patir la persecució de Neró. Però si no hi ha massa documents des de l'any 68 fins al 170 o 180, en arribar a aquesta època ens trobem amb la carta dels cristians de Lyó i Viena que va dirigida als seus germans de Frígia a França, que ens dona a conèixer el creixement de l'Església a la vall del Ròdan, i poc després Sant Ireneu ens parla de les esglésies que hi ha a la Germània, entre els ibers i els celtes, a orient a Líbia i a Egipte. I cap a l'any 197 Tertulià escrivia: "Som d'ahir i hem omplert totes les vostres cases, les ciutats, les illes, els castells, els municipis, els conciliàbuls,

els propis campaments, les tribus, les decúries, el palau, el senat, el fòrum; només us deixem els temples.”

Durant tot el segle III es va prolongar el cristianisme per l'Imperi Romà fins a l'extrem d'infundir forts recels als emperadors, i en començar el segle IV es va desenvolupar la terrible tragèdia durant la qual l'imperi pagà va fer el darrer esforç per ofegar en sang la fe de Jesucrist. Després d'aquest moment, any 313, amb la pau de l'emperador Constantí, està cada cop més vençut el culte dels ídols, de tal manera que, en acabar el segle, només alguns patricis aferrats a les antigues tradicions i els habitants de les aldees arraconades conservaven l'antiga religió.

Es van succeir llavors les invasions dels bàrbars i en lloc d'enfonsar i sepultar en ruïnes la religió cristiana, de la mateixa manera com van enfonsar les institucions de l'Imperi, van ser indirectament la causa que prengué nova volada la fe de Jesucrist. Al segle V es van convertir els francs, al segle VI els visigots (aquests de l'arrianisme, una forma mutilada del cristianisme), els anglosaxons i els longobards. I els segles propers són de grans treballs d'evangelització.

Tot just acabat de néixer el cristianisme, van aparèixer al seu interior diferents escoles que d'una forma més o menys solapada degradaven la doctrina ensenyada per Jesucrist i els seus primers deixebles. Ja sant Pau a les seves cartes als colosencs i a Timoteu, feia al·lusió als errors que començaven a insinuar-se en algunes comunitats dels fidels. Més endavant Sant Pere a la segona carta, Sant Judes a la seva i Sant Joan en la que va escriure, així com també a l'Apocalipsi, desemmascararen les heretgies naixents que segons que es veu per les dades que aquests apòstols ens donen, convenien totes en deprimir i degradar la persona divina de Jesucrist, i en la part moral s'allunyaven horriblement de la puresa de l'Evangelí.

Aquestes heretgies de les quals els escrits evangèlics ens en donen els primers gèrmens, es van desenvolupar d'una manera prodigiosa al segle II, sota la forma denominada gnosticisme. El gnosticisme té dos focus principals: Antioquia i Alexandria. Són representants del primer, Saturní, els ofites, els setites i Tacià i del segon Basilides, Valentí i Bardesanes. Un i altre representen un esforç infeliç per amalgamar la filosofia pagana amb la religió de Jesucrist.

A finals del mateix segle II comencen a aparèixer unes altres heretgies que neguen rotundament la divinitat de Jesucrist, o bé minen en el seu mateix fonament el dogma de la Trinitat. Entre els defensors de la primera, són famosos els dos Teodots, l'antic i el jove, i una mica més tard, segona meitat del segle III, el bisbe depositat d'Antioquia, Pau de Samosata. Contra la distinció de les persones divines es van aixecar els modalistes, els sabelians i els patripasians. Una altra heretgia, també famosa, va néixer a finals del segle II, fou la dels montanistes: el seu fundador, Montà, fill d'un antic sacerdot de Cibèl·les, es va figurar haver rebut una nova revelació que deixava molt enèrge la de Jesucrist, aquesta revelació constituïa l'evangelí de l'Esperit Sant, té aquesta heretgia algunes similituds amb els errors que molts segles després havien d'ensenyar els husites i vedefites sobre les condicions morals necessàries perquè un pertanyi a la veritable església, i sobretot perquè hi tingui en ella autoritat. Un dels més famosos adeptes d'aquesta heretgia va ser el fosc i vigorós Tertulià.

En entrar en el segle IV quan l'església acabava de rebre dels poders públics la pau, estalla la gran heretgia arriana contra la divisió de Jesucrist, com si la Providèn-

cia hagués volgut que la societat pagana que havia d'entrar durant aquell segle en el gremi de l'Església, tingués clara consciència de la fe que abraçava i dels diferents que en ella s'hi contenien. Aquesta heretgia condemnada al Concili de Nicea l'any 325, va donar feina a l'Església durant tot el segle IV, després desapareix, fins al punt de no quedar-ne cap vestigi en les confessions anomenades cristianes. L'any 381 va ser condemnada pel concili primer de Constantinobla, juntament amb les relíquies de l'arianisme, l'heretgia de Macedoni, a on el patriarca de Constantinobla negava la divinitat de l'Esperit Sant. En el segle V apareix el nestorianisme que divideix en Jesucrist les persones, distingint Jesús fill de Maria del Verb etern, però bé que concedeix entre els dos una admirable unió, no personal, sinó accidental: i l'eutiquianisme, que tendint a l'extrem oposat confon en Jesucrist les dues natures; la primera d'aquestes dues heretgies fou condemnada al concili d'Efes al 431 i la segona al de Calcedònia el 451. Com a última resta de l'eutiquianisme pot considerar-se el monotelisme que, admetent les dues natures en Crist, nega que hi hagués en Ell dues voluntats. Aquesta heretgia fou condemnada en el tercer concili de Constantinobla a l'any 680.

Mentre a Orient apareixien les heretgies esmentades, en neixien unes altres a Occident d'un caràcter menys metafísic i més pràctic: el pelagianisme el seu autor, el monjo anglès Pelagi; l'heretgia d'iconoclastes, condemnats en el concili segon de Nicea a l'any 787; les de Godecalc sobre la predestinació; la de Berenguer de Tours, sobre l'Eucaristia i les dels paulicians bogomiles. Cap al segle XII apareix amb una gran força el maniqueïsme, apòstates del cristianisme. Amb els segles XIV i XV apareixen les heretgies de Viclef i d'Hus, que són ja com preludis de la gran revolució religiosa del segle XVI.

La inquisició fou la institució eclesiàstica creada per a investigar i castigar l'heretgia. La condemna dels heretges a penes corporals es remuntava a l'era constantiniana, però s'intensificà encara més a partir de l'Edat Mitjana. A nivell eclesiàstic aquest càstic era imposat, en un principi, pels bisbes, però a partir del concili de Tolosa a l'any 1229 fou especialment competència de membres pertanyents als ordes dominicans i franciscans.

Quan no hi havia un altre remei de provar els crims de que el reu estava convicte, es recorria al turment, però en cap cas no podia aplicar-se als menors de vint-i-un anys ni majors de seixanta, a les dones que acusaven estar embarçades i als què es retractaven, en segon lloc, perquè l'Esperit Sant vetllés per la fe cristiana i aplicués el turment era necessari que hi hagués una prova semiplena contra l'acusat, estant clara la seva mala fe. El cerimonial dels actes de fe era solemne i aparatós per tal que el poble comprengués la mentida dels embaucadors.

El Tribunal eclesiàstic establert per a inquirir i castigar els delictes contra la fe i les falses conversions. Fundat per Inocenci IV, a l'any 1248, el primer Tribunal es va establir a Tolosa i la Inquisició es va estendre després per tota Europa, a excepció d'Anglaterra, les nacions que més utilitzaren aquest sistema foren: Itàlia, Espanya, Portugal i Alemanya, i a Amèrica, foren el Perú i Mèxic.

La inquisició estava sistematitzada per la promulgació de l'edicte de fe dirigit als fidels perquè denunciessin els herètics, i per l'edicte de gràcia destinat als heretges per obtenir la seva retractació. Els que persistien en els seus errors eren objecte d'un judici inquisitorial i sentenciats segons el grau de culpabilitat, i el càstic podia arribar a la pena màxima amb la mort a la foguera.

El Tribunal de la Inquisició o del Sant Ofici actuava en secret, i les seves sentències eren proclamades en un acte de fe que efectuaven les autoritats civils. A Espanya adquirí un gran renom fra Tomàs de Torquemada, que va ser inquisidor durant 16 anys. La Inquisició a Espanya fou establerta pels Reis Catòlics al segle XV, suprimida per Napoleó a l'any 1808 i abolida al 1813, ressucitè al 1814 per a ser novament abolida al 1820 i substituïda al 1823 pel Tribunal de la Fe.

CIVILITZACIÓ CRISTIANA.- L'empremta que el Cristianisme ha imprès en les modernes societats és tan profunda que ningú no la pot desconèixer. La seva eficàcia ha consistit principalment en gravar en els ànims i cors principis d'extraordinària fecunditat, només amb deixar que aquests principis fossin donant els seus fruits, ha donat a la societat una fesomia i un caràcter totalment nous. Un d'aquests bons principis ha estat el de l'alt valor i estima que es deu a la dignitat de l'home només pel fet de ser home.

La persona humana redimida pel fill de Déu a costa de la seva pròpia sang adquireix als ulls del cristià un preu incomparable, i no cal ni dir quan aquesta consideració va contribuir a gravar i propagar els principis tan essencialment socials de llibertat i igualtat. Des del moment en què l'home apareix com una criatura predilecta de Déu, dotat d'una ànima immortal formosíssima i destinada ni més ni menys que a la companyia i filiació adoptiva de Déu, cau per la seva base el que constituïa l'essència de l'esclavitud pagana, l'home ja no pot ser més amo de la persona de l'home, ja que una criatura tan excel·lent no pot tenir altre amo ni senyor que Déu. Podrà continuar l'exercici de la servitud, però se li ha tret el que tenia de formal d'ella, el fals dret sobre la mateixa persona.

El cristià ha dotat les modernes societats d'un tresor de béns d'ordre moral i social del qual els antics no en tenien ni idea; aquests béns, els principis que per assolir-los eren necessaris, i sobre tot l'energia que per a imprimir-los en la bàrbara o pagana societat era menester, només amb els ensenyaments que donà el cristianisme podrien assolir-se.

INVASIÓ DE L'IMPERI ROMÀ

A l'anvers d'algunes monedes de l'època constantinenca, ja veiem que hi estan representades algunes escenes de guerra. En algunes s'hi veu un soldat romà clavant una llança a un genet bàrbar caigut a cavall, en una altra es veu al soldat romà abatent un genet bàrbar caigut al terra. L'exèrcit romà en aquesta època tardana s'entrenava molt densament amb la guerra de guerrilla, perquè pobles del centre i nord d'Europa, que empesos per uns altres procedents de l'Àsia, envairen l'Imperi Romà (segles III i V). Aquests temeraris saquejadors foren els vàndals, els alans, els ostrogots, els llombards, els francs, els anglosaxons, els burgundis i els visigots.

Els pobles germànics venien assetjant les fronteres de l'imperi romà des del segle I. Eren pobles nòmades o seminòmades amb una societat estratificada: nobles, lliberts, lliures i esclaus. El rei s'escollia entre un membre de les famílies nobles.

Els homes lliures juraven fidelitat al cap, i aquesta era la base del poder. El contacte amb els romans va fer que aquests pobles comencessin a comerciar i a civilitzar-

se, i en el segle II van acabar per confederar-se per lluitar contra els romans. No obstant, mentre el poder de Roma fou sòlid, no van suposar més que una molèstia. Però a mitjan del segle III la situació política a Roma era caòtica; fins i tot, va arribar a haver-hi quatre emperadors simultàniament. Els pobles bàrbars van fer incursions destruint els campaments i les ciutats romanes fins al nord d'Àfrica. Degut a aquestes incursions es van emmurallar les ciutats, el que va contribuir a la decadència de la qualitat de vida en elles. No obstant, aquestes no van passar de ser unes incursions de rapinya, més que invasions, ja que no van poder assentar-se en el territori. Més importància va tenir la infiltració pacífica. Molts germànics es van establir com a colons en el territori de l'Imperi, a les ciutats com a serfs i a l'exèrcit com a soldats, arribant a esdevenir la guàrdia personal de l'emperador, que amb el temps va estar a les seves mans. Això romanitzà molt els costums dels pobles bàrbars, que van arribar a adoptar el llatí com a llengua, la religió romana i la moneda. Però, també entre els romans es van començar a introduir costums bàrbars, com la fidelitat al cap. L'any 313 el cristianisme es va convertir en religió oficial de l'Imperi i els pobles germànics comencen a cristianitzar-se. L'any 330 Roma té una nova capital: Constantinobla. La crisi dins l'imperi és absoluta.

Entre les causes que s'han invocat per al començament de la invasió germànica hi ha: l'empitjorament del clima al nord, l'explosió demogràfica dels pobles bàrbars, el seu nomadisme, i la presió dels pobles asiàtics, huns sobretot. Entre les causes del seu triomf hi ha: la superioritat militar, l'establiment anterior de població germànica i la crisi de les institucions polítiques romanes.

Durant els darrers anys que va durar la contesa romana, va ser un no parar d'invasions, guerres i saquejos. Els visigots expulsats dels Càrpats i de la Transilvània pels huns, travessaren el Danuvi i després de derrotar els romans l'any 378, saquejaren la Tràcia, la Macedònia i Grècia i Itàlia, al comandament d'Alaric, envaïren Itàlia l'any 401 però foren derrotats per Estilicó; en un segon atac van prendre i saquejaren Roma l'any 401. El successor d'Alaric, Ataulf, dirigí la invasió de la Gàl·lia meridional i d'Hispania aliat amb els romans, i va fundar un regne visigot en aquests països, que més tard derrotats per Clodoveu, rei dels francs, a Vouillé l'any 507, van perdre la major part dels seus dominis transpirenaics i el regne visigòtic va quedar reduït a la Septimània (l'actual Llanguedoc) i a la part peninsular que no estava dominada pels sueus, va establir la capital a Toledo. Leovigild, anys 573-586, aconseguí la unitat política de la Península Ibèrica i Recared anys 586-672 va promulgar un codi comú a visigots i hispans romans. La derrota impulsada per Rodrigo davant els musulmans, tradicionalment denominada de Guadalete, entre Medinasidonia i la llacuna de la Jarda, en la qual, degut a la defecció dels fills de Witiza, l'exèrcit de Rodrigo fou derrotat l'any 711 i es va posar final a l'existència del regne visigot a la Península Ibèrica.

Molts lectors de la nostra miscel·lània estaven interessats per conèixer la història dels retrats i de les divinitats gravades en els reversos de les monedes ibèriques i romanes en el llibre número 19 (2003), però en aquest llibre dels Estudis de Constantí número 27 que tenim a mà, ja estan descrites les seves biografies i històries i ja se'n pot seguir la seva continuïtat, igual que tenim completes les altres històries a les altres monedes ja publicades. En aquesta nova miscel·lània només descriu les dates de naixement, mort i temps de regnat dels emperadors i poca cosa més, en favor d'una informació més completa sobre la seva vida i història d'aquests personatges i divinitats ja publicats en altres articles (vegeu els llibres ja citats números 19, 21, 22 i 25).

M'agradaria que després de completar tota aquesta interessant mostra de monedes històriques i altres esdeveniments que van tenir lloc durant la romanització, que publico en aquest butlletí, contribueixi a un agradable recordatori que faciliti a totes les amigues i amics un millor enteniment i una consideració a aquests fabulosos personatges i altres realitats d'aquestes cultures mil·lenàries.